

Çağataycanın Sözcük Varlığı ve Bu Sözcük Varlığından Birkaç Sözcük Üzerine

Ersin Teres*

 rta Asya Türk Dil Ailesinin en önemli üyelerinden olan Çağatayca 15. yy'ın başından 19. yüzyılın başına kadar kullanılmış, Yeni Uygurca ve Özbekçe gibi günümüz Türk dillerinden bazılarının temellerini oluşturmuştur. Ali Şir Nevâî'nin eserleriyle klasik halini alan Çağatayca çok geniş bir coğrafyada edebî dil olarak kullanılmış, bu dille manzum-mensur çok değerli eserler kaleme alınmıştır. Çok geniş bir alanda konuşma ve yazı dili olan bu dilin sözcük varlığı da bütün bunlara paralel olarak oldukça geniştir. *Çağataycada Söz Yapımı* adlı tezimi hazırlarken Çağataycanın sözcük varlığının ne kadar zengin olduğunu bir kez daha görme fırsatım oldu. Teze ön çalışma olarak hazırladığım Çağatayca metinlerin sözlüğünde 30.000'den fazla sözcüğün yer alması bunun en önemli kanıtıdır. Bu sözlüğün, çoğu yayımlanmış ya da tez olarak hazırlanmış

---

*Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: esogutlu@gmail.com

Çağatayca metinlerden meydana getirilmiş olması da sözcüğünün zenginliği açısından önemlidir. Çünkü bir dilin sözcüğünün zenginliği edebî metinlerde kullanılan sözcük sayısı ile ölçülür. Yani sözcüğünü tespit edebilmek için sözlüklerden ziyade metinlere bakmak daha faydalı olacaktır, çünkü metinler sözcüğünün içinde varlığını sürdüren sözcükleri tespit etmemizi sağlar.

Bu makalede esas itibariyle Çağataycanın sözcüğü içinde yer alan *kumalak* ‘yuvarlak’, *çaylak* ‘çaylak kuşu, yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, fare gibi zararlı hayvanları avlayan tavuk büyüklüğünde bir kuş’, *yagdu* ‘ışık, parlaklık’, *kurumsak* ‘ok kılıfı, okluk’, *soymaç* ‘soymaç oyunu’, *sakalduruk* ‘kadınların bir bıyık gibi çenelerinin altından sarksın diye başlarından tutturdıkları inci ipi’, *yurtçı* ‘konakçı, yurt kuran, yurt yapan, kılavuz’ sözcükleri üzerinde duracağız.

Ancak bu sözcükleri ele almadan önce Çağataycanın sözcüğü üzerine birkaç noktaya değinmek faydalı olacaktır.

Çağataycanın sözcüğüne göz attığımızda göze çarpan en önemli noktalardan biri sözcüğünün bütününe Türkçe sözcüklerden oluşmamasıdır. Arapça, Farsça sözcüklerin sözcüğü içinde geniş yer bulmasının yanı sıra Moğolca, Hintçe ve Soğdca alıntı sözcüklerin de Çağataycanın sözcüğü içinde yer aldığı görülür. Aşağıda Moğolca ve Hintçeden alıntılanan kimi sözcüklerin hangi metinlerde geçtikleri ve sözcüklerin kaynak dile ait sözlüklerde hangi biçimde yer aldıkları köşeli parantez içinde verilmiştir.

MOĞOLCA *ahta*, *akta* ‘iğdiş edilmiş at’ [< Moğ. *ahta*, *akta*, Kowalewski 1844-1849: 137], *baka* ‘kurbağa’ [< Moğ. *baha*, Lessing 1960: 92b] [BN]**, *barangar* ‘ordunun sağ cenahı’ [< Moğ. *barangar*, Lessing 1960, 84a] [LT], *bosaga* ‘eşik, kapı eşiği’ [< Moğ. *bosug-a*, Lessing 1960: 122b] [ML], *butra-* ‘parçalanmak, perişan olmak’ [< Moğ. *butara-*, Lessing 1960: 141b] [BV] [HBD] [NN] [DN], *dakavul* ‘maiyet, alay, hizmetçi, uşak’ [< Moğ. *dagagul*, Lessing 1960: 217a] [ML], *dolga* ‘Çerkezlerin taktıkları bir çeşit başlık’ [< Moğ. *dugulga*, Lessing 1960: 271b] [NN], *egeçi* ‘büyük kız kardeş’ [< Moğ. *egeci*, Lessing 1960: 297a] [BN], *hirevül* ‘harpte ön safta savaşan kıta, öncü birlik’ [< Moğ. *iregül*, *ire’ül*, Lessing 1960: 297a] [ML], *karavul* ‘öncü’ [< Moğ. *karagul*, *kara’ul*, Kowalewski 1844-1849: 832] [FK] [GN] [ML] [ŞTe] [GS] [ŞN], *soksur* ‘bir ördek türü’ [< Moğ. *soksur*, Kowalewski 1844-1849: 1408] [ML], *tarkal-* ‘ayrımak; perişan olmak’ [< Moğ. *tarkal-*, Lessing 1960: 779] [FK], *toskal* ‘himaye, koruma, refakat’ [< Moğ. *toskal*, Kowalewski 1844-1849: 1831] [ML], *ucur* ‘zaman, vakit, devir, çağ’ [< Moğ. *ucur*, Lessing 1960: 893b] [TEH], *yada-* ‘incinmek, ıstırap çekmek; yorulmak’ [< Moğ. *yada-*, Kowalewski 1844-1849: 2276] [LM] [ŞHD] [ML] [GS].

HİNTÇE *caman* ‘mersingillerden bir ağaç ve meyvesi’ [< Hint. *caman*, Steingass 1892: 370b] [BN], *çanpa* ‘yasemin’ [< Hint. *çanpa*, Steingass 1892: 400a] [BN], *geriyal*

** Köşeli parantez içindeki kısaltmalar sözcüğün tespit edildiği Çağatayca metnin kısaltmasıdır. Kısaltmalar kısmında hangi metin olduğu belirtilmiştir.

‘zamanı belirlemek için kullanılan levha’ [< Hint. *garyal*, Steingass 1892: 1086a] [BN].

Çağataycanın sözvarlığı için söylenebilecek önemli bir not da daha önceki Tarihi Türk Dillerinde görülmeyen, ilk defa Çağataycada görülen birçok sözcüğün bulunmasıdır.

soymaç ‘soymaç oyunu’ [AD], *tapavul* ‘hizmetkâr; öncü, keşifçi’ [ML], *yortavul* ‘akıncı’ [ŞN], *tayagla-* ‘dayak atmak, zulm etmek’ [SS], *toyla-* ‘ziyafet çekmek’ [ŞN], *yıldamla-* ‘yarışmak, acele etmek’ [ÇKT], *bağışda-* ‘bağdaş kurmak’ [SS], *hırıldı-* ‘hırlamak’ [LM], *kolda-* ‘himaye etmek, elinde tutmak’ [MKb, BV], *hayda-* ‘dehlemek, çifte koşulan hayvanı sürmek’ [BN], *muñurga-* ‘sıkılmak, üzülmek, kederlenmek’ [HBD], *kenerge-* ‘sermek, yaymak, döşemek’ [ML] vb. sözcükleri bu bağlamda sayabiliriz.

Bunlar gibi daha pek çok sözcük Çağataycanın sözvarlığı içerisinde yer almaktadır.

Çağataycanın sözvarlığı üzerine birkaç önemli noktaya değindikten sonra şimdi de Çağataycanın sözvarlığından bazı sözcükler üzerinde duracağız. Bu sözcüklerden ilki *kumalag* ‘yuvarlak’ (< *kuma + *lag*)’tır. Sözcük Çağatayca metinlerden *Mahbubu’l-kulub*’da şu cümle içinde geçmektedir.

bahir ösrükler şi‘arı. Tive *kumalagın* satarda kandi déğüçi

(MKb: 23b3)

Çağatayca sözlüklere baktığımızda sözcüğün Şeyh Süleyman Efendinin *Lugat-ı Çağatay*’ında *kumalag* ‘peşkel, koyun ve keçininün ve dévenün tézek ve gübresi, pışkı, nörü, zebil’ (Şeyh Süleyman 1298: 240a), *Dictionnaire turk-oriental*’de ise ‘yuvarlak, kürecik; gübre’ anlamlarıyla kaydedildiği görülür (Courteille 1870: 437). Görüldüğü gibi Çağatayca sözlüklerde sözcüğün ‘yuvarlak’ anlamının dışında başka anlamları da geçmektedir.

Sözcüğün köküne gelince bu konuda net bir şey söylemek mümkün değildir. Clauson’un *kumlak* ‘Hop plant, *Humulus lupulus*’ (Clauson 1972: 628a) biçiminde maddebaşı olarak verdiği sözcükle ilişkili olabilir düşüncesindeyiz, sözcüğün Başkırtçada *komalak* biçiminde geçmesi bize bunu düşündürmektedir.

Bunun yanında sözcük Yeni Uygurcada görülen *yumulak* ‘yuvarlak’ biçimi ile de ilişkili olabilir (Necip 1995: 189). Yeni Uygurcadaki bu biçim *yumak* sözcüğünden gelse gerektir. Muhtemelen *yumulak* < *yum-uk* + *lak* biçiminde gelişmiş olmalıdır.

yumuk ‘yumuk, birbirine bitişik, kapalı, yanaşık’ sözcüğünün sonundaki *k* düşmüştür. Çağataycadaki *kumalag* sözcüğü de bu şekilde açıklanabilir, yalnız Çağatayca *kumalag* sözcüğünün başındaki *k*’nın Yeni Uygurcada nasıl *y* olduğunu açıklamak zordur. Sözcüğün kökü açık değildir, ancak *-lak* ekiyle türeyen sözcüklerden biri olduğunu düşünmekteyiz.

‘Çaylak kuşu, yırtıcılardan, uzun kanatlı , çengel gagalı, fare gibi zararlı hayvanları avlayan tavuk büyüklüğünde bir kuş’ anlamındaki *çaylak* (< *çay + *lak*) sözcüğü burada ele alacağımız ikinci sözcüktür.

Çağatayca sözlüklerden *Senglah*’ta *çaylak* için ‘çaylak, yırtıcı bir kuş’ açıklaması

yapılmıştır (Seng. 210v19). *Lugat-i Çağatay*'da bu sözcük *çaylak* 'be-Türki-yi Rumī zagan başed ki anra be-Farsi galivac guyend' şeklinde tanımlanmıştır (Şeyh Süleyman 1298: 150a). *Dictionnaire turk-oriental*'de ise sözcüğün 'çaylak' anlamı aktarılmıştır (Courteille 1870: 282). Zenker'de de sözcük çaylak 'çaylak' anlamıyla verilmiştir (Zenker 1866-1876: 347).

Sözcük Çağatayca metinlerden *Muhakemetü'l-lugateyn*'de geçmektedir:

yana yazı kuşlarındın togdak ve togdaru, çağruk, kıl kuyruk, kula purga, yapalag, kuladu, leglek, **çaylak**, kara kuş, télbe kul, cıkcıg dék kuşları atları yaktur.

(ML: F779b1)

Bu kuş için Çağatayca metinlerde yalnızca *çaylak* sözcüğü geçmemektedir. Çağatayca metinlerden *Fevaidü'l-Kiber*'de Farsça *zegan* sözcüğü de bu kuş için kullanılmıştır. Çağatayca sözlüklerden *Kelürnamede* de *çay* sözcüğünün 'çaylak kuşu' için kullanıldığı görülmektedir (KN: 108).

Sözcüğe Batı Türkçesinin sözlüklerinde de rastlıyoruz. *Redhause* sözlüğünde 'çaylak, kel çaylak' (Redhouse 1890: 712), *Türk Lügati*'nde 'uzun ve çatal kuyruklu bir tür yabani kuş' (Kadri 1928 II: 403) anlamlarıyla yer almaktadır.

Günümüz Türk Dillerinde de sözcük yaşamaktadır: Az. *çaylak* 'uzun ve çatal kuyruklu bir tür yabani kuş' (Doerfer III 1967: 1058), Şor. *şaylak* 'martı', Tob. *çaylan* 'akbaba' (Räsänen 1969: 95), TT çaylak 'Yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, küçük kuşları ve fare gibi zararlı hayvanları avlayan, tavuk büyüklüğünde bir kuş (*Milvus migrans*)' (<http://tdkterim.gov.tr>).

Sözcük Farsça'ya da Türkçeden *çilak* ve *çaylak* 'çaylak' geçmiştir (Husam 1908: 33f).

Sözcük için Doerfer, TMEN'de Çağ. Osm. Az. *çaylak* 'uzun ve çatal kuyruklu bir tür yabani kuş' biçimini aktarmıştır (Doerfer III 1967: 1058). Räsänen ise sözcüğü Şor. *şaylak* 'martı' ve Tob. *çaylan* 'akbaba' biçimleriyle birleştirmiştir (Räsänen 1969: 95). Hasan Eren sözcüğün 'küçük kuşları ve sıçan gibi hayvanları avlayan yırtıcı bir kuş' anlamını verdikten sonra Tkm. *çay* 'çaylak', KKlp. *şay* 'çaylak' biçimlerini aktarır (Eren 1999: 82). Tietze 'küçük bir yırtıcı kuş' şeklinde anlamlandırdığı sözcüğün belki de *çaylak* 'boynuzlarının arası çok açık olan (hayvan), bacaklarının arası çok açık olan (at)' (DS: 1097) ve *çaynak* 'kolları ve bacakları düzgün olmayan, çarpık ve apışık olan' (THASDD: 313) sıfatlarıyla alakalı, kuşun vücut hususiyetlerine işaret eden bir ad olduğunu belirtir (Tietze 2003: 485b). Erdal sözcüğü *+lak* eki ile türeyen biçimler arasında vermiş ve *çay* köküne dayandığını belirtmiştir (Erdal 1991: 90).

Bizce Türkçe *çaylak* biçiminin +*lak* ekiyle türetildiği açıktır: *çaylak* < *çay* + *lak*. Eren'in belirttiği gibi Eski Kıpçakça *çatlak* 'kartal' biçimiyle birleştirilmesi yanlıştır (Eren 1999: 82).

Günümüz Türk dillerinde yaşayan biçimler sözcüğün *cay* ya da *çay* şeklinde bir köke dayandığını göstermektedir. Ancak bu kökün 'küçük ırmak, dere' anlamındaki *çay* sözcüğü olup olmadığı şüphelidir.

Burada ele alacağımız bir diğer sözcük de 'ışık, parlaklık' anlamında kullanılan *yagdu* (< **ya-k-* 'parlamak' -*du*)'dır.

Bedayüü'l-vasat, Fevayidü'l-kiber, Tarih-i Enbiya ve Hükema, Nevadürü'n-nihale gibi Çağatayca metinlerde bulduğumuz sözcüğe Çağatayca sözlüklerde de *yaktu*, *yagtu* biçimlerinde ve 'nür, ziya, aydınlık, ışıklı, parlak' anlamlarıyla rastlamaktayız (Seng. 334v, Şeyh Süleyman 1298: 296b, Courteille 1870: 530).

Sözcük Tarihi Türk Dillerinden Eski Kıpçakçada da görülmektedir. Eski Kıpçakça metinlerinden *Kitabü'l-İdrak*'te *yaktu* 'parlıt, aydınlık, ışık, nur' biçiminde geçer (Toparlı 2003: 307).

Räsänen sözcüğü *yak* maddesi altında Çağ. *yagtu* ve *yagtu* biçimlerinde aktarmıştır ve gelişimini *yak-tu* ya da *ya-t-gu şeklinde açıklamıştır. Onun sözcüğün gelişimini *ya-t-gu biçiminde açıklamasında Çuv. *šut* 'aydınlamak, ışık yaymak' köküne dayandırılan Çuv. *šua* 'parlaklık, ışık' biçimi etkili olsa gerektir (Räsänen 1969: 178a).

Clauson ise sözcüğü **ya-* köküne bağlamış ve *ya-n-*, *ya-k-*, *ya-l-* gibi genişlemiş biçimlerini göstermiştir (Clauson 1972: 897a). Eraslan'a göre sözcüğün *ya-* köküne bağlı olduğu aşıkardır. Ona göre, asli biçim *yatgu* kabul edilirse, -*t-* eylemden eylem yapma eki, -*gu* ise sıfat eylem olur. *yaktu* biçimi asli kabul edilirse -*k-* eylemden eylem yapma eki, -*tu* ise Räsänen'in ifade ettiği gibi Eski Türkçede de görülen eylemden ad yapma eki olur (Eraslan 1999: 325-6).

*Mevlana Sekkâki Divanı*nda sözcük *yahtu* biçiminde geçmiştir (Eraslan 1999: 325).

Bize göre de sözcük Clauson'un ifade ettiği gibi **ya-* biçiminde bir kökten gelmelidir. *ya-n-*, *ya-k-*, *ya-l-* biçimleri de bu görüşe destek olmaktadır. **ya-* köküne -*k-* eylemden eylem yapma eki ve -*tu* eylemden ad yapma eki eklenerek sözcüğün türetimi tamamlanmıştır.

'ışk otıga ér kérek pervane tég salsa özin

köymese can ristesı, şem'i kaçan *yahtu* yanar (SD: 3)

'anberin zülfün melayık şeh-peridin sayedür

kim 'ıyan boldı tecelli akşamı *yagdu* üze (BV, 536: 5)

kadeh çerhide mey mihrini saki

salıp yarut maña ol *yagdudın* köz (NN, 380: 6)

Bu makalede ele alacağımız sözcüklerden biri de *kurumsak* ‘ok kılıfı, okluk’ (< *kurum* ‘kurulmuş’ + *sa-k*) sözcüğüdür. Bu sözcüğe Çağatayca sözlüklerden yalnızca *Kelürname*de rastladık. *Kelürname*’de sözcüğe ‘okluk’ anlamı verilmiştir (KN: 34a6).

Çağatayca dışındaki Tarihi Türk Dillerinde rastlamadığımız bu sözcüğü Räsänen *kur* maddesinde Kazakçadan *kurumsak* ‘ok koyulan kılıf, ok kılıfı’ ve *koromsa* ‘okluk’ biçimleriyle aktarmıştır (Räsänen 1969: 302a). Yine Räsänen *kurumsag* biçiminde bir maddebaşı vermiş ve bu maddebaşında da *kurumsag* sözcüğü için ‘kurban, fedakar’ anlamlarını aktarmıştır. Burada Az. *kurumsak* ‘daha sonra aldatacak bir arkadaş, pezevenk, çöpçatan’, Osm. *kurumsak* ‘kurumsak, okluk’, Kum. *kurumsak* ‘ayıp, çirkin’ anlamlarını da aktarmıştır. (Räsänen 1969: 304b)

Räsänen sözcüğü *kur* ‘kuşak, kemer’ kökünden getirmiştir. Ancak bizce sözcük ‘germek, çekmek’ anlamındaki *kur*- eyleminden türemiş olmalıdır. Anlam bakımından düşünüldüğünde bu kök daha doğrudur. Sözcük *kur*- germek, çekmek’ köküne +(u)m eylemden ad yapan eki, +*sa*- addan eylem eki ve -*k* eylemden ad yapan eklerinin getirilmesiyle türemiştir. +*sa*- eki Çağataycada ad kök ya da gövdelerine gelerek ‘arzulama, istek duyma’ anlamı katan bir ektir. Eski Türkçeden itibaren bu ekle türemiş sözcükler bulabiliriz.

Eski Türkçeden *kek* ‘kin’ +*se-k* ‘kindar, kinli’, vb. (Gabain 1941 (2003³): 50); Karahanlı Türkçesinden *suv+sa-* ‘susamak’ (Atalay III: 284; Dankoff-Kelly 1985: 170), *körüğ+se-* ‘görüşmek istemek’ (Atalay III 1992: 334) Harezmi Türkçesi ve Eski Kıpçakçada da *suv+sa-* ‘susamak’ (İH: 58; ‘Ali: 25 [Clouston 1972: 793a]) örneklerini vermek mümkündür.

Räsänen’in aktardığı Kazakça *koromsa* ‘okluk’ tereddüte neden olsa da sözcük *kurumsak* < *kur-um+sa-k* biçiminde gelişmiş olmalıdır (Räsänen 1969: 302a).

Burada ele alacağımız Çağatayca özgü sözcüklerden biri de *soymaç* ‘soymaç oyunu’ (< *soy-maç* > *soy-* ‘soymak’ -*maç*)’tır. Taradığımız Çağatayca metinlerden yalnızca *Atayi Divanında* rastladığımız sözcük -*maç* ekiyle türemiş farklı bir addır, çünkü Çağataycada -*maç* ekiyle türeyen adlar genelde yemek adıdır:

kavurmaç (< *kag-ur-* ‘kavurmak’ - *maç*), *örgemeç* (< *örge-meç*) ‘işkembe ve bağırsaktan

yapılan bir yemek', *bulamaç* 'bulamaç; bir çeşit un çorbası' (< *bulga-* 'karıştırmak' *-maç*), *tutmaç* 'şehriye, tel şehriye' (< *tut-* 'tutmak' *-maç*), vb.

Çağataycadan başka diğer Tarihi Türk Dillerinde de bu anlamıyla sözcük yer almamaktadır. Etimolojik sözlük ve kaynaklarda da sözcük için herhangi bir kayıt bulamadık.

Sözcüğün *soy-* 'soymak' eyleminden geldiği açıktır. Ancak eki konusunda bir tereddüt söz konusudur. Räsänen, bu ekin *ma + ç* biçiminde oluştuğunu ifade etmiştir. Ahmet Bican Ercilasun ise "–maç / –meç Eki Üzerine" adlı makalesinde ekin *–ma/-me* eylemden ad yapma eki ile *aş* sözcüğünün birleşmesi sonucunda bir ek halinde kaynaşmasından ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Ercilasun, makalesinin devamında verdiği örneklerden de hareketle, eylemden ad yapan *–maç* ekinin etimolojik olarak iki kaynağa dayandığını bunlardan *–ma +aş* biçiminden gelişen *–maç* ekinin yalnızca yemek adları türetmek için kullanıldığını, *–maca*'dan gelişen *–baç* ve *–maç* eklerinin ise yapılan işi ya da işten etkilenen nesneyi anlattığını ifade eder (Ercilasun 1975: 83-88). Tietze de ekin *–ma / –me* sıfat eylem eki ile *aş* adının birleşimi sonucunda oluştuğunu belirtmiştir (Tietze 2002: 299).

Bana göre de iki tane *–maç* eki söz konusudur. Bunlardan biri Räsänen, Ahmet Bican Ercilasun ve Tietze'nin ifade ettikleri yemek adı yapan ve *–ma +aş* biçiminde gelişen ektir. Diğer de Ahmet Bican Ercilasun'un da ifade ettiği yapılan işi ya da işten etkilenen nesneyi gösteren ektir. *dolan-maç* > *dolambaç*, *saklan-baç* > *saklambaç*, **yurt-maca* > *yurtmaç*, *soy-maca* "bir oyun" > *soymaç* örneklerinde olduğu gibi.

soymaç sözcüğünün asıl biçimi **soymaca* olmalıdır. Yani ek asıl olarak *–maç*'dir. *+maç* biçimi *–maç*'dan gelişmiştir. Ancak bu tip sözcükler Çağataycada çok da fazla yer almamaktadır. Meselâ *saklambaç* sözcüğüne Çağatayca metinlerde rastlamadık ancak bu sözcük için *Lutfi Divanında yaşunmak* 'saklambaç oyunu' sözcüğü yer almaktadır.

Bu ekin *–baç* biçimi de vardır. Bu biçim *–maç* ekinin dönüşlü eylemlerden sonra getirildiğinde *–m-*'nin benzeşmesi yoluyla *–b-*'ye dönüşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

gülistanda çıkar piraheniñni
saba tig gonçe birle oyna *soymaç* (AD: 33)

Bu makalenin konusunu teşkil sözcüklerden biri de 'kadınların bir bıyık gibi çenelerinin altından sarksın diye başlarından tutturdukları inci ipi' anlamına gelen *sakalduruk* (< *sakak* 'çene' + *duruk* ya da *sakal* 'sakal' + *duruk*) sözcüğüdür.

Sözcük Çağataycada çok da yaygın bir kullanıma sahip değildir. Yalnızca Çağatayca sözlüklerden *Senglah*'ta bu sözcüğü bulabiliriz (Seng. 232b19). Taradığımız Çağatayca metinlerde de sözcük geçmemektedir.

Tarihi Türk Dillerinden Karahanlı Türkçesinin sözvarlığı içinde de sözcük yer

almaktadır. *Divânu Lugâti't-Türk*'ün Atalay yayınında *sakalduruk* 'iplikten örülen bir kaytandır. Külâhın başta durması, yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanır' (Atalay I 1940: 530) şeklinde açıklanmıştır. Dankoff-Kelly yayınında ise 'ipekten örülen, külâhın yere düşmemesi için çene altından geçirilerek bağlanan kaytanın adı' şeklinde anlamlandırılmıştır (Dankoff-Kelly 1985: 154).

Sözcüğe diğer Tarihi Türk Dillerinde rastlamadık. Ancak Tarama Sözlüğü'nde *sakaldırık* biçiminde ve 'gerdanlık' anlamıyla karşımıza çıktı (TTS V: 3252).

Sözcüğün etimolojisi üzerinde duracak olursa, genel olarak +*duruk* ekiyle *sakal* sözcüğünden türetilmiş olduğunun belirtildiği görülür. (Räsänen 1969: 396, Clauson 1972: 810b). Räsänen Orta Türkçeden *sakalduruk* 'çene altından geçirilen bir kayış' biçiminde açıkladığı sözcüğü *sakal* köküne dayandırmış ve Kaz. *sagaldrik* ve Tob. *sagaldrik* biçimleri aktarmıştır (Räsänen 1969: 396).

Erdal ise sözcüğün etimolojisine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre sözcüğün kökü *sakal* değil, *sakak* 'çene, çene ile göğüs arasında bir bölüm' olmalıdır. Erdal, *sakalduruk*'u kadınların kullandığını ve bu nesnenin atlara takıldığını belirterek *sakal*'ın erkeklere özgü bir şey olduğunu ifade etmiş ve bu yüzden de sözcüğün *sakal* ile alakası olmaması gerektiğini aktarmıştır (Erdal 1991: 104).

Istvan Vásáry, sözcüğün kökünün *sakak* ~ *sagak* 'çene, çift çene' ya da *sakal* ~ *sagak* 'sakal' biçimlerinden biri olduğunu ve her iki biçimin de **saka-* ~ *saga-* 'asılmak' şeklinde bir köke gittiğini belirtmiştir (Vásáry 2007: 382).

Bunun yanında sözcüğün Moğolcadaki *sagaldurga* ~ *sagaldraga* 'bir şapkayı çenenin altından bağlamak ya da eyere bir şeyleri bağlamak için kullanılan ip' (Lessing 1960: 657) sözcüğüyle karşılaştırmak gerektiğini düşünmekteyim. Ayrıca benim düşünceme göre sözcüğün kökü *sakal* ya da *sakak* sözcüklerinden ikisi de olabilir. Her ne kadar Erdal *sakal* sözcüğünün *sakalduruk* sözcüğünün kökü olmaması gerektiğini söylese de bazen benzerlik yoluyla da alet adları türetildiğini düşünürsek bu düşüncenin çok da hatalı olmadığı görülecektir.

Üzerinde duracağımız *yurtçı* 'konakçı, yurt kuran, yurt yapan, kılavuz' (< *yur-t* 'çadır, yurt' + *çı*) sözcüğü bu makalede ele alacağımız son sözcüktür.

Çağatayca sözlüklerden *Senglah*'ta *yurtçı* 'konakçı, yurt kuran, yurt yapan' (Seng. 342v8); *Lugat-ı Çağatay*'da *yurtçı* ve *yurtçı* biçiminde 'kelag, kılavuz gibi yol bakıcı erdür, karvanın mahal-i nuzulini ta'yîn eden me'mur, karvan başınının tabi'i olan yolcu' (Şeyh Süleyman 1298: 304), *Dictionnaire turk-oriental*'de ise *yurtçı* 'yurt yapıcı' (Courteille

1870: 545) biçiminde kaydedilmiştir.

Çağatayca metinlerden yalnızca *Muhakemetü'l-lugateyn*'de rastladığımız sözcük için Özönder yayınında 'konakçı' anlamı verilmiştir.

mansıbdanda ki korçı ve suçı ve hızaneci ve kerek yarakçı ve çoğenci ve nizeci ve şükürçi ve *yurtçı* ve şilençi ve ahtaçı ve bu yosunluk köptür

(ML: 777b21-22)

Bir de Çağatayca metinlerden *Lisanü't-tayr*'da *yurtçı* 'kuzgun' biçiminde bir sözcük daha geçmektedir. Aynı sözcüğe Çağatayca sözlüklerden *Senglah*'ta da rastlıyoruz, ancak orada 'karga' anlamı verilmiştir (Seng. 342v). Bu anlama *Dictionnaire turk-oriental*'de de rastlıyoruz (Courteille 1870: 545).

Bunun yanında sözcük Radloff'ta *yurtçı* '(Çağ.) bir yerleşim yerinin yöneticisi' şeklinde açıklanmıştır (Radloff III: 550). Doerfer ise sözcüğü *yurtçı* 'konut yapıcı, yurt kuran' biçiminde kaydetmiştir (Doerfer III 1967: 1915).

Sözcüğün gelişiminin *yur-t* 'çadır, yurt' + *çı* biçiminde olduğu kanaatindeyim. Bu biçimde kök olan *yurt* sözcüğüne *Orhon Yazıtlarından* itibaren Tarihi Türk dillerinde 'ikametgah, mesken, konaklama yeri, bir çeşit çadır, ülke, yurt' anlamlarıyla rastlamaktayız.

yurt sözcüğünün etimolojisi hakkında değişik görüşler söz konusudur. Rus Türkologlardan Kononov 'göç alanı' olarak *yurt*'un Türkçe *yur-* 'yürümek, göçmek' kökünden geldiğini belirtmiştir (Kononov 1958, 79). Doerfer ise bu açıklamaya karşı çıkmış Kononov'un verdiği *yur-* kökünün Türkçede *yoru-* olarak geçtiğini ifade etmiştir (Doerfer III 1967: 1914).

Yine Doerfer ve Semih Tezcan, sözcüğün kökünü Hİç. *yuor-* 'oturmak' eylemi ile karşılaştırmışlardır (Tezcan 1975: 83; Doerfer-Tezcan 1980: 229). Sevortyan da Doerfer'in görüşüne katılmış, Türkçede *-t* ekiyle yapılmış birtakım türevlerin geçtiğini de dile getirmiştir (Sevortyan 1989: 254-255). Talat Tekin, Türkçe *yurt* ile Moğolca *nuntug ~ nutug* sözcüklerinin kökteş olduklarını ileri sürmüştür (Tekin 1998: 129-133).

Mustafa S. Kaçalın'e göre sözcük kökünün gelişimi *yur-t* < *yur-* 'oturmak' biçiminde olmalıdır. Ona göre sözcük aslında çadır kazıklarının sökülünce kalan delik izi anlamına gelmelidir. Bunun için krş. *ur-t* '(iğne) deliği' < *hur-* 'vurmak' (Kaçalın 2006: 237). Sözcüğün anlamı dikkate alındığında Mustafa Kaçalın'in görüşü en uygun görüş gibi görülmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sözcüğün gelişimi *yur-t* < *yur-* ‘oturmak’ + *çı* ‘konakçı, yurt kuran, yurt yapan, kılavuz’ biçiminde olmalıdır.

Kısaltmalar

AD	Atayî Divanı
Az.	Azerice
BN	Bâbürnâme
BV	‘Alî Şîr Nevâyî, Bedâyi’u’l-vasat
Çağ.	Çağatayca
ÇKT	Çağatayca Kur’an Tefsiri
Çuv.	Çuvaşça
DLT	Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi
DN	Yusuf Emîrî, Dehnâme
DS	Derleme Sözlüğü
DTSI	Drevnetyurkskiy Slovar’
EDPT	An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish.
FK	‘Alî Şîr Nevâyî, Fevâidü’l-Kiber.
GN	Gül ü Nevrûz.
GS	‘Ali Şîr Nevayî, Garaibü’s-sıgar
H	Zur Heilkunde der Uiguren
Hak.	Hakasça
HBD	Hüseyin Baykara Divanı
Hint.	Hintçe
HLN	Hocendi, Latafat-name.
HN	Hikmet-i Nizamü’d-din
İH	El-İdrak Haşiyesi
Kaz.	Kazakça
KazTSl	Kazak Türkçesi Sözlüğü.
KB	Kutadgu Bilig
Kırg.	Kırgızca
KırgS	Kırgız Sözlüğü
KKlp.	Karakalpakça
KN	Kelürname
Kum.	Kumakça
Leb.	Lebed ağzı
LM	‘Alî Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn
LT	‘Alî Şîr Nevâyî, Lisânü’t-tayr.
ME	Mukaddimetü’l-Edeb.
MKb	Mahbûbü’l-kulûb
ML	‘Alî Şîr Nevâyî, Muhakemetü’l lugateyn

Moğ.	Moğolca
NN	Navâdürü'n-nihâye
Osm.	Osmanlıca
OT	Orta Türkçe
OTWF	Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II.
Oyr.	Oyrot Ağzı
SD	Mevlânâ Sekkâki Divanı
Seng.	Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan
Soğd.	Soğdca
ŞHD	Şiban Han Divânı
ŞN	Muhammed Salih, Şeybâninâme
Şor.	Şorca
ŞTe	Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime
Tat.	Tatarca
TEH	'Alî Şîr Nevâyî, Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükemâ, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeât
Tel.	Teleüt
THASDD	Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi
Tkm.	Türkmence
TkmDSI	Türkmen Tiliniñ Sözlüğü.
TMEN	Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV.
TN	Seyyid Ahmed Mirza, Taaşşuknâme
TT	Türkiye Türkçesi
TTDSI	Tatar Tilinin Dialoktologik Süzlüğü.
TTS	Tarama Sözlüğü
UŞp.	Uigurische Sprachdenkmäler
vb.	ve benzeri
Yak.	Yakutça
?	şüphe belirtir
<	gelişim, köken işareti

Kaynakça

- Abik, Deniz (1993). *Ali Şîr Nevâyî'nin Risaleleri Tarih-i Enbiya ve Hükema, Tarih-i Müluk-i Acem, Münşeât, Metin-Gramatikal İndeks-Sözlük*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ahundov, E., Semih Tezcan (1978). *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, Ankara: TDK.
- Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig, I, Metin*, İstanbul: TDK (Ankara, 1999⁴).
- _____ (1959). *Kutadgu Bilig, II, Tercüme*, Ankara: TTK (Ankara, 1995⁵).

- Atalay, Besim (1939-1943). *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi. I-IV*, Ankara: TDK (Ankara, 1992³).
- Buharî, Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî*. İstanbul.
- Canku, Erantepli Ayşegül (1988). *Muhammed Salih: Şeybani-name (69b-138b)*, *Tenkitli Metin-İndeks*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Canpolat, Mustafa (1995). *Ali Şir Nevâyî, Lisânü 't-tayr*, Ankara: TDK.
- Clauson, Sir Gerard (1960). *Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*. London: E. J. W. Gibb Memorial Series.
- _____ (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Courteille, Pavet de (1870). *Dictionnaire turc-oriental*, Paris.
- Çelik, Ülkü (1996). *Ali Şir Nevâyî, Leylî vü Mecnûn*. Ankara: TDK.
- Dankoff, Robert, James Kelly (1982-1985). *Mahmud al-Kaşyari, Compendium of the Turkic Dialects (Diwan Luyat at-Turk). I-III*, Cambridge: Harvard University Press.
- Derleme Sözlüğü* (1962-1982). c. I-XII. Ankara: TDK.
- Doerfer, Gerhard (1963, 1965, 1967, 1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden.
- Doerfer Gerhard, TezcanSemih (1980). *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eckmann, Janos (1966). *Chagatay Manual*, Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series.
- Eraslan, Kemal, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce (1979). *Kutadgu Bilig, III, İndeks*, İstanbul: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü.
- Eraslan, Kemal (1992). “Çağatay Şairi Atayı'nın Gazelleri”, *TDAY-Belleten 1987*: 113-164.
- _____ (1999). *Mevlânâ Sekkâki Divanı*, Ankara: TDK.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1975). “maç /meç Eki Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c. 21: 83-88.
- Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Fazılova, E. İ. (1976). *Hocendi: Latafat-name*, Taşkent.
- Gabain, Annemarie von (1941 (1950², 1974³). *Alttürkische Grammatik*, Leipzig. [çev. AKALIN Mehmet (1988 (2000³)). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK].
- Husam, Addaula Temur Mirza (1908). *The Baznama-yi nasirî*, ed. D. C. Phillott, London.
- İbragimov, A. (1982). *Kelürname*, Taşkent.
- Kaçalın, Mustafa Sinan (2006). *Hikayet-i Oguz-name-i Kazan Bég ve Gayrı*, İstanbul: Kitabevi.
- Kadri, Hüseyin Kazım (1928). *Türk Lûgatı II*, İstanbul.
- Karasoy, Yakup (1998). *Şiban Han Divânı (İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK.
- Kaya, Önal (1989). *‘Alî Şîr Nevâyî: Fevâidü 'l-Kiber*, Ankara: TDK.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü* (1984). çev. H. Oraltay, N. Yüce, S. Pınar, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Kononov, A. N. (1958). *Rodoslovnaya Turkmen – Soçineniye Abu-l-gazi*, Moskva-Leningrad.
- Kowalewski, J. (1844-49). *Mongol'sko-Russko-Frantsuzskiy Slovar* , Kazan.

- Köktekin Kazım, Abdülbaki Çetin (2001). *Yusuf Emîri Dehnâme: Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (2000). *Seyyid Ahmed Mirza, Taaşuknâme İnceleme - Metin - Dizin - Tıpkıbasım*, Erzurum.
- Kut, Günay (2003). *‘Alî Şîr Nevâyî Ğarâibü’s-sıgar, İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*, Ankara: TDK Yayınları.
- Lutfi, Gül ü Nevruz. British Museum, Add. 7914, s. 50b-114a.
- Nadaleyaev, V. M., vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar’*, Leningrad: Nauka.
- Nalbant, Bilge (Özkan) (2003). *Nevadirü’n-nihaye (Metin, İnceleme, Dizin)*, Ankara Üniversitesi DTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Necip, E. N. (1995). Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü, çev. İklil Kurban. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Zuhâl (1993). *Mahbûbü’l-kulûb (İnceleme - Metin - Sözlük)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- _____ (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*. Ankara: Simurg.
- Özönder, Sema Barutçu (1996). *Alî Şîr Nevayî, Muhakemetü’l lugateyn*. Ankara: TDK.
- Öztürk, Faruk (2005). *Molla Nizamü’d-din Ahunum. “Hikmet-i Nizamü’d-din (c. II, 1a-55b varaklar)*. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- Radloff, W (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler*. Leningrad.
- Redhouse J. W. (1890). *A Turkish-English lexicon*, Constantinople.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki.
- Sevortyan, E. V (1974–2003→). *Etimolojişeskiy slovar’ tyurkskix yazıkov I-IV*, Moskva.
- Steingass, Francis Joseph (1892). *Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature*. London: Routledge & K. Paul.
- Şen, Mesut (1993). *Bâbürnâme: Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Giriş-Metin-Açıklamalı dizin (Kabil ve Hindistan bölümleri)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü I-VI* (1963-1972). Ankara: TDK.
- Taş, İbrahim (2001). *Çağatayca Kur’an Tefsiri 21a-41b (Giriş-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tatar Tilinin Dialohtologik Süzligi* (1993). Haz. F. S. Bayazitova, D. B. Ramazanova, Z. R. Sadıykova, T. H. Heyritdinova, Kazan.
- Tekin, Talat (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: TDA Dizisi 13.
- _____ (1998). “Turkic yurt = Mongolian nutug”, *Studia Etymologica Crocoviensia*, vol. 3, s. 129-133.
- Teres, Ersin (2009). *Çağataycada Söz Yapımı*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Tezcan, Semih (1975). *Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara.

- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I. Cilt A-E*. İstanbul-Wien: Simurg Yay.
- Toparlı, Recep (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu*, Türk Dil Kurumu, <http://tdkterim.gov.tr>, [ET: 05.03.2010].
- Türkay, Kaya (2002). *‘Alī Şīr Nevāyī, Bedāyī ‘u ‘l-vasat, Üçünçü Divan*. Ankara: TDK.
- Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (1939-1952), 6 c., Ankara: TDK.
- Türkmen Tilinin Sözlüğü* (1962). Haz. M. Ya. Hamzayev, S. Altayev, G. Atayev vd., Aşgabat.
- Vasary, Istvan (2007). “Notes on the formative +dXrXk in Turkic”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 17, s. 371-395.
- Yengin, Işık Emel (2000). *Muhammed Salih. Şeybaniname (182b-217b) Tenkidli Metin-Tercüme-İndeks*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yeniay, Turgut (2000). *Muhammed Salih. Şeybani-Name (138b-182b) Tenkidli Metin-Tercüme, İndeks*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldırım, Talip (2002). *Hüseyn Baykara Divanı: Metin-İnceleme-Dizin*, Ankara Üniversitesi DTCF Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Yılmaz, Sevgi (1988). *Muhammed Sâlih: Şeybânîname (1b-696) metin-indeks*, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yudahin, K. K. (1945-1948). *Kırgız Sözlüğü. I-II*. çev. A. Taymas. Ankara: TDK (I-II 1988?).
- Yüce Nuri (1993). *Mukaddimetü ‘l-Edeb*. Ankara: TDK.
- Zajaczkowski, A. (1958-1961). *Najstarsza wersja turecka Husrav u Şirin*. 3 c. Warsaw.
- Zenker, J. T. (1866-1876). *Dictionnaire turc-arabe-persan*, Leipzig.

ABSTRACT

CHAGATAI VOCABULARY AND A FEW WORDS IN CHAGATAI VOCABULARY

Chagatai is one of the most important languages of Central Asia Turkish Language Family. When we glance at the texts which were written in Chagatai Language, we can see that it has a large vocabulary. With a view to mark this possessions, we prepared a Chagatai-Turkey Turkish etymological dictionary. It has more than 30.000 words. This dictionary indicated that Chagatai Language has more interesting vocabulary and this vocabulary should be stated expressly and analysed. Another point is that loanwords in Chagatai Language are too much. Together with Arabic and Persian, we coincide with loanwords from Mongolian, Indian and Sogdian. In this paper, we will dispute only five words into the vocabulary of Chagatai Language. These are *kumalak* ‘circular, round’, *çaylak* ‘a kind of bird’, *yagdu* ‘light, brightness’, *kurumsak* ‘quiver’

and *soymaç* ‘a kind of play’, *sakalduruk* ‘a strap covered with brocade fixed to a hat, so that the hat may be fastened below the chin and does not fall off’, *yurtçı* ‘guide, a man who builds homeland’.

Keywords: *Chagatai, vocabulary, etymology, word formation*

ÖZET

Çağatayca Orta Asya Türk Dil Ailesinin en önemli üyelerinden biridir. Bu dille kaleme alınmış metinlere bakıldığında Çağataycanın oldukça geniş bir sözcük varlığına sahip olduğu görülür. Bu sözcük varlığının genişliğini göstermek amacıyla 55 kadar Çağatayca metnin sözcük varlıklarını bir araya getirerek bir Çağatayca Sözlük hazırlama ihtiyacı duyduk. Hazırladığımız bu sözlükte 30.000’den fazla madde başı sözcük yer almaktadır. Bu sözlük bize Çağataycanın oldukça ilgi çekici bir sözcük varlığına sahip olduğunu ve bu sözcük varlığının mutlaka tam anlamıyla ortaya konulması ve incelenmesi gerektiğini gösterdi. Yine bu sözlük sayesinde Çağataycanın sözcük varlığı içinde alıntı sözcüklerin fazlalığı ortaya çıktı. Çağataycada Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerin yanı sıra Moğolca, Hintçe ve Soğdca sözcüklere de rastlamaktayız. Bu makalede bu denli zengin ve ilginç bir sözcük varlığına sahip olan Çağataycanın sözcük varlığı hakkında belli noktalara değindikten sonra bu sözcük varlığı içinden *kumalak* ‘yuvarlak’, *çaylak* ‘çaylak kuşu, yırtıcılardan, uzun kanatlı, çengel gagalı, fare gibi zararlı hayvanları avlayan tavuk büyüklüğünde bir kuş’, *yagdu* ‘ışık, parlaklık’, *kurumsak* ‘ok kılıfı, okluk’ ve *soymaç* ‘soymaç oyunu’, *sakalduruk* ‘kadınların bir bıyık gibi çenelerinin altından sarksın diye başlarından tutturdıkları inci ipi’, *yurtçı* ‘konakçı, yurt kuran, yurt yapan, kılavuz’ sözcükleri üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: *Çağatayca, sözcük varlığı, etimoloji, söz yapımı*